

ВОДОГОСПОДАРСЬКО-МЕЛІОРАТИВНИЙ КОМПЛЕКС В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Л.В. Левковська

доктор економічних наук, старший науковий співробітник

К.І. Рижова

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Висвітлено сучасний стан та досліджено основні напрями розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу в контексті продовольчої безпеки. Для поліпшення функціонування комплексу запропоновано стратегічні пріоритети, які дадуть змогу підвищити його ефективність та збільшити обсяги виробництва аграрної продукції на зрошуваних землях.

Ключові слова: *продовольча безпека, водні ресурси, меліорація, аграрний сектор, зрошувані землі, водокористування.*

.....

Історія розвитку багатьох країн свідчить, що стан аграрного сектора економіки багато в чому визначає могутність країни, її національну, продовольчу безпеку. Більшість розвинених країн намагається одержати очевидні переваги в своїй аграрно-продовольчій стратегії завдяки використанню механізму СОТ з метою забезпечення власної продовольчої безпеки.

Остання, своєю чергою, є однією із складових національної безпеки держави. Від доступності та необхідної кількості якісного харчування для населення залежить насамперед здоров'я нації, якість і тривалість життя людини, що сприяє стабільному економічному зростанню та національній безпеці загалом [1, с. 52].

В умовах ринкової економіки сільське господарство в Україні має особливо важливе значення, оскільки є однією з найбільших галузей народного господарства. У вітчизняному агропромисловому комплексі формується близько 17% ВВП — це один з бюджетоутворювальних та експортоорієнтованих секторів національної економіки.

Екологічно безпечний, економічно ефективний й соціально орієнтований розвиток агропромислового комплексу значною мірою залежить від стану й функціонування водогосподарсько-меліоративного комплексу, що займає певне місце в системі заходів з підвищення родючості ґрунтів, оскільки є стабілізуючим чинником у виробництві сільськогосподарської продукції та дає змогу одержувати гарантовані врожаї, незважаючи на несприятливі природні умови, а отже, відіграє певну роль у гарантуванні продовольчої безпеки України.

Розробкою заходів, спрямованих на раціональне використання водно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві, займалися

провідні вчені-економісти, серед яких Ю. Балацький, Г. Жуйков, П. Коваленко, Л. Новаковський, М. Ромащенко, П. Саблук, В. Трегобчук, М. Хвесик, А. Яцик та ін. Питання інноваційного розвитку підприємств аграрного комплексу і його меліоративного сектора розглядалися зокрема в працях С. Балюка, О. Василика, В. Гейця, А. Даниленка, П. Коваленка, Н. Лапіна та ін.

Проте, зважаючи на важливість розв'язання проблеми гарантування власної продовольчої безпеки, актуальними залишаються питання раціонального водокористування в сільськогосподарському виробництві і його меліоративному секторі, зокрема ті, що розкриті недостатньо й потребують подальших досліджень.

З огляду на це, метою статті є обґрунтування основних напрямів водозабезпечення аграрного сектора України та параметрів розвитку меліоративного комплексу в контексті продовольчої безпеки.

Ефективне аграрне виробництво є основою гарантування продовольчої безпеки держави, задоволення населення основними продуктами харчування в потрібній кількості та різного асортименту. Проблеми розвитку аграрного сектора, актуальні тенденції цінової світової кон'юнктури на продовольчі ресурси, недостатня увага держави до проблем галузі створюють передумови для виникнення кризових явищ у забезпеченні населення продуктами харчування. Посткризове відновлення економіки України потребує розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що надасть можливість забезпечити продовольчу безпеку країни і гарантувати кожному можливість повноцінного раціонального харчування якісними та безпечними продуктами, а також реалізу-

вати власні конкурентні переваги на світових ринках продовольства.

Проте соціально-економічні труднощі перехідного періоду стали чинником тривалих економічних криз у сільському господарстві і його меліоративному секторі. Децентралізація супроводжувалася зменшенням державної підтримки сільського господарства й меліоративних організацій.

Як відомо з літературних джерел, у світі меліоровані землі займають близько 425 млн га. В загальній площі оброблюваних територій питама вага цих земель не перевищує 30%, однак продукція меліорованих угідь становить майже 3/4 виробленої у світі сільськогосподарської продукції. За даними FAO, близько 70% світових зрошуваних площ зосереджено в Азії, до того ж 80% — у Китаї, Індії, Пакистані. В Індії зрошувані масиви перевищують 20% всієї оброблюваної землі, в Китаї — 45%. Великих розмірів набуло використання води в землеробстві в країнах Північної та Центральної Америки [2].

Нині в Україні площа меліорованих земель за невисокої їх продуктивності (через майже

повну амортизацію гідромеліоративних систем і зниження культури землеробства) не має вирішального впливу на нейтралізацію ризику несприятливих погодних умов і забезпечення населення країни продовольством. Це зумовлено насамперед тим, що через відсутність фінансових коштів спостерігаються тенденції до відновлення екстенсивного ведення сільськогосподарського виробництва на меліорованих землях. Там, господарства «заощаджують» на добривах, засобах захисту рослин, якісному насінному матеріалі й поливах, що своєю чергою, призводить не лише до низького рівня врожайності сільськогосподарських культур, але й до погіршення родючості ґрунтів у низці регіонів, вторинного засолення, заболочування й інших негативних явищ.

Меліоративному комплексу України на сучасному етапі розвитку властивий високий рівень ресурсоемності виробництва й значний антропогенний вплив як на водні, так і наземні ресурси. Ефективне розв'язання екологічних проблем можливе у разі вжиття комплексних заходів, основою яких є оптимізація еколого-економічних показників (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема підвищення еколого-економічної ефективності використання водних ресурсів у АПК

Практика передових господарств, економічні розрахунки науково-дослідних організацій свідчать, що нині існують доволі ефективні прийоми, спроможні забезпечити збереження родючості й ефективного використання меліорованих земель, адже зрошувальні меліорації є основним механізмом отримання стабільних урожаїв сільськогосподарських культур та гарантують продовольчу безпеку країни.

У близькій перспективі перед аграрним сектором економіки стоїть завдання розширити обсяги виробництва зернових до 80 млн т. Для досягнення цієї мети потрібно ефективніше використовувати зрошувані землі, адже це сприятиме підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. Так зокрема, збільшення обсягів урожаю від поливу зрошувальною водою є основним натуральним показником, що визначає продуктивність зрошуваних земель (табл.). Наведені дані свідчать про позитивну ефективність зрошуваного землеробства в Україні.

Аналіз економічних проблем меліоративного землеробства свідчить, що поливні землі забезпечують не лише проектний рівень врожайності, але й вищу продуктивність земель, особливо за екстремальних погодних умов, що дуже важливо для кормової бази тваринництва і продовольчої безпеки держави. Це дає змогу також не лише підвищити валовий збір, але й дещо зменшити частку орних земель у загальній площі сільськогосподарських угідь, насамперед шляхом виведення з обігу еродованих земель.

Під час оцінювання ефективності зрошення слід зважати, що вода (в економічному значенні) є важливим виробничим ресурсом, який має вартість, а використання його — раціональні межі. Це означає, що максимальна віддача від зрошення досягається лише за

певних обсягів використання води. Їх перевищення або зменшення зумовлює до зниження такої віддачі. Результати наукових досліджень останніх років переконливо доводять необхідність територіальної диференціації норм витрати води на одиницю реального приросту продукції з поливної площі залежно від природних і кліматичних умов конкретного року. Тому важливо, щоб кожне підприємство, яке має зрошувані землі, було забезпечене необхідними приладами для вимірювання вологості ґрунту, мінімізує обсяги витрачання води завдяки своєчасному поливу.

В Україні на рівнем водоспоживання сільське господарство характеризується значною територіальною диференціацією. Із загального обсягу забраної води понад 90% витрачається в південних та південно-східних регіонах. Проте через незадовільний технічний стан зрошувальної мережі та відсутність необхідної кількості дощувальної техніки не використовується значна площа зрошуваних земель. Перелічені недоліки відобразилися й на динаміці використання свіжої води на зрошення у 2012 р. цей показник становив 1650 млн м³, що у 4 рази менше порівняно з 1990 р. та у 1,5 рази вище, ніж у 2005 р. (рис. 2).

У міжрегіональній структурі сільськогосподарського водокористування виділяються АР Крим і Херсонська область, що обумовлено розміщенням тут основних масивів зрошуваних земель, на полив яких у 2012 р. було використано майже 85,9% від загальних потреб на ці цілі в Україні. В Одеській, Запорізькій, Миколаївській, Дніпропетровській та Донецькій областях цей показник становив 4,8; 3,0; 2,7; 1,5 та 0,7% відповідно.

Як бачимо, впродовж 2007–2012 рр. спостерігається збільшення використання води

Таблиця

Урожайність основних сільськогосподарських культур на зрошуваних землях України, ц/га*

Культура	2006 р.		2008 р.		2010 р.		2012 р.	
	За зрошення	Без зрошення	За зрошення	Без зрошення	За зрошення	Без зрошення	За зрошення	Без зрошення
Зернові	37,3	24,2	40,5	34,5	41,2	27,5	41,3	31,2
Пшениця	34,9	25,3	41,9	36,6	35,5	26,9	44,9	28,0
Кукурудза на зерно	54,6	37,1	71,0	46,6	62,6	46,8	—	47,9
Овочі	190,1	170,3	240,4	170,4	250,9	109,6	400,3	199,2
Плоди та ягоди	60,5	44,5	104,9	63,4	138,0	27,0	139,2	89,9
Виноград	44,2	39,2	87,3	55,8	73,5	43,7	64,7	67,2

* Джерело: Дані державної служби статистики України [3; 4].

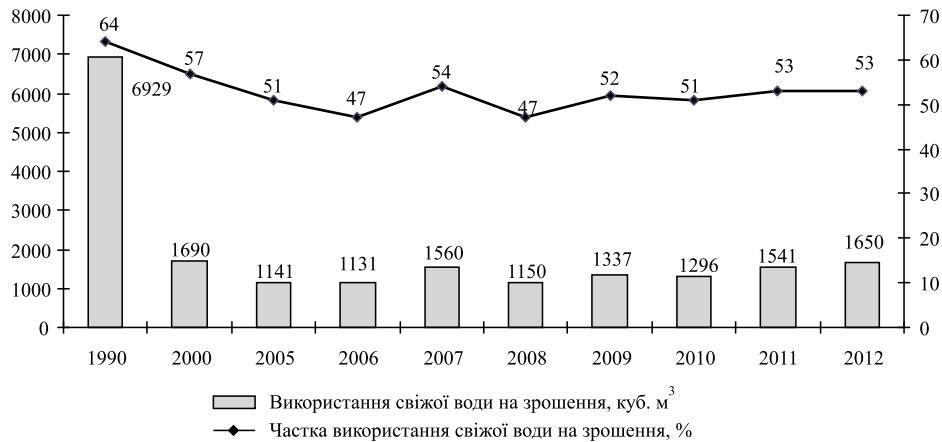

Рис. 2. Динаміка використання води на зрошення та її частка в загальному використанні води сільським господарством

на зрошення у всіх регіонах країни, порівняно з 2005 р., але значне скорочення порівняно з 1990 р., що стало одним із чинників зниження економічної родючості ґрунтів у зрошуваному землеробстві, особливо у степовій та лісостеповій зонах.

Слід наголосити, що внаслідок підвищення вимог до збереження й ефективного використання водних ресурсів зростає необхідність розробки ресурсозберігаючих технологій зрошення, а тому впродовж 2010–2020 рр. урядом заплановано виділення у спеціальні фонди 1,2 млрд дол. США для впровадження водозберігаючих технологій поливу. Так, на фоні доволі прогресивного способу поливу дощуванням, що є основним в Україні, більшого поширення має набути мікродощування, яке досі застосовується лише для зрошення багаторічних насаджень, зрідка — для овочевих [5, с. 101]. Вагомою перевагою краплинного зрошення є можливість проведення поливів відповідно до водоспоживання рослин за певними фазами росту й розвитку з мінімальними витратами поливної води [6]. Нові технології зрошуваного землеробства дадуть можливість відновити родючість ґрунтів, підвищити продуктивність зрошуваних угідь, забезпечити стабільність отримання сільськогосподарської продукції та екологічну стійкість агроландшафтів, запобігти процесам деградації земель й розвинути сільськогосподарське виробництво на зрошуваних землях. Застосування новітніх технологій поливу дає змогу скоротити витрати води на 15–20% за одночасного одержання високої врожайності сільськогосподарських культур та завдяки оптимізації забезпечать також зменшення екологічного навантаження на природні ресурси. Так, буде заощаджено 10% електроенергії, внаслідок чого до 23% зросте рентабельність сільськогосподарського вироб-

ництва на меліорованих землях, а це надасть можливість створити основу для гарантування продовольчої незалежності України.

Доцільно розширювати управління поливами із застосуванням автоматизованих інформаційно-дорадчих і комп'ютерних систем його оперативного планування. На думку фахівців, впровадження комплексу гідротехнічних заходів може знизити втрати у системах на 5–10% від головного водозабору, а раціоналізація режимів зрошення і комплекс агротехнічних заходів здатні забезпечити економію 8–12% поливної води. Загалом унаслідок впровадження усього комплексу водозберігаючих заходів можна досягти економії 20–30% поливної води фактично без зниження урожаю [7, с. 366–368].

Підвищення ефективності залучення водних ресурсів у відтворювальний процес та посилення екологічних імперативів водокористування потребують комплексної перебудови як національного, так і регіонального водогосподарського комплексів. Важливим кроком структурної та інституціональної перебудови регіональних водогосподарських комплексів є розширення спектра організаційно-економічних важелів реалізації державної екологічної політики у сфері водного господарства та раціонального використання водних ресурсів. Те саме стосується й технічної політики. Негайного вирішення потребує й пошук альтернативних державним форм фінансового забезпечення здійснення комплексу робіт з експлуатації, поточного й капітального ремонту меліоративних систем, протиповеневих водогосподарських споруд та інших об'єктів міжгосподарського значення, зокрема водосховищ.

З метою поліпшення ситуації, за врахування значущості відновлення та ефективного використання зрошувальних систем для

становлення ринкової економіки як одного з пріоритетних напрямів аграрної політики, зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від кліматичних умов, створення умов для соціально-економічного розвитку сільської території необхідно особливу увагу звернути на:

- технічне переозброєння нині функціонуючих меліоративних систем шляхом модернізації гідромеліоративної мережі з урахуванням оснащення сучасною поливною технікою, засобами водообліку й автоматизації;

- реконструкцію морально застарілих і фізично зношених меліоративних систем із застосуванням нових технологій і засобів механізації, а також сучасних матеріалів;

- використання малооб'ємного зрошення, що забезпечує економію водних й енергетичних ресурсів із застосуванням сучасної меліоративної та поливної техніки;

- впровадження ресурсозберігаючих, екологічно безпечних агротехнологій оброблення сільськогосподарських культур, що забезпечить ефективне використання природно-ресурсного потенціалу меліорованих земель;

- утримання й експлуатацію міжгосподарської меліоративної мережі та водогосподарських об'єктів, що перебувають у державній власності, за рахунок фінансування з бюджету на рівні необхідних потреб;

- введення мораторію на списання основних фондів внутрішньогосподарських зрошувальних систем, побудованих за рахунок державних капітальних вкладень та переведення зрошуваних земель у богарні, термін експлуатації яких становить менше 25 років;

- розробку програми забезпечення землекористувачів на великих державних зрошувальних системах дощувальною технікою та запасними частинами, в т. ч. й на лізинговій основі;

- державну підтримку у вигляді компенсації сільськогосподарським товаровиробникам витрат на відновлення, реконструкцію й технічне переозброєння внутрішньогосподарських систем.

Ці заходи нададуть можливість виконати головне завдання: стримати деградацію гідромеліоративних систем регіону, падіння виробництва на них рівня сільськогосподарської продукції, а згодом і нарощування обсягів аграрної продукції. Все це, зрештою, сприятиме ефективному використанню, збереженню і відтворенню продуктивності земель, поліпшенню навколишнього природного середовища та розв'язанню гострих екологічних проблем, що спостерігаються нині в районах функціонування великих гідромеліоративних систем.

Зважаючи на те, що до водогосподарсько-меліоративного комплексу належать не лише природні водні об'єкти, а й водогосподарська інфраструктура, де доцільне встановлення форм їх експлуатації та володіння, варто сприяти інституалізації сучасних форм підприємницької діяльності.

Світовий досвід і наукові розробки свідчать, що найбільша ефективність використання водних ресурсів досягається в тих господарських системах, що побудовані на загальних принципах товарних відносин. Тому необхідно вдосконалювати міжгосподарські відносини водокористувачів. Для управління водними ресурсами на рівні зрошуваних районів чи басейнів річок доцільно створювати організації з інтегрованого управління водними ресурсами, функції яких також передбачатимуть контроль за експлуатацію міжгосподарських зрошувальних та дренажних систем.

На сьогодні внутрішньогосподарські зрошувальні системи, по суті, є безгосподарськими, внаслідок чого необхідне об'єднання водокористувачів у різні організації та асоціації водокористувачів, які фінансуватимуться за рахунок коштів водокористувачів і будуть здійснювали догляд, ремонт й обслуговування цих систем. Такими можуть бути державно-приватні акціонерні компанії, що здатні залучити інвестиції та здійснити модернізацію господарств із застарілою матеріально-технічною базою. Їм передаються права власності на зрошувальні і дренажні внутрішньогосподарські системи, а також обов'язки щодо їх експлуатації, здійснення водорозподілу та водовідведення в межах адміністративних формувань. Водозабірні споруди, магістральний канал і міжгосподарську мережу доцільно залишати у власності держави, принаймні на перших етапах економічних реформ, доки не будуть визначені і реалізовані на практиці ефективні форми управління цією власністю. Державно-приватні акціонерні компанії за рахунок залучення власних коштів зможуть забезпечити стаłe функціонування внутрішньогосподарської мережі, знизити витрати на її експлуатацію та сприяти впровадженню енергозберігальних технологій.

ВИСНОВКИ

На нашу думку, меліорація земель є основою гарантування продовольчої безпеки держави, важливою складовою забезпечення сталого виробництва сільськогосподарської продукції, особливо в роки з несприятливими кліматичними умовами. Забезпечення сталого водокористування у водогосподарсько-меліоратив-

ному комплексі можливе на основі збереження основних принципів розвитку вже сформованих систем водопостачання через модернізацію функціонуючих систем і поетапне нарощування їхньої продуктивності завдяки реконструкції й інтенсифікації технологічних процесів.

Відновлення й подальший розвиток меліоративного комплексу, що має на своєму балансі великі гідротехнічні споруди, сприятиме не тільки збільшенню валового виробництва продукції, але й забезпечить надійність та безпеку роботи гідротехнічних споруд, зможе запобігти виникненню надзвичайних ситуацій у зоні впливу великих гідротехнічних споруд.

Тому стратегічними завданнями державної політики у водогосподарсько-меліоративному комплексі повинні бути: забезпечення сталого надійного функціонування функціонуючих меліоративних систем; реконструкція зрошувальних систем; належне фінансування меліоративних систем, недостатність якого є головним чинником, що стримує їхній розвиток та розробку нових економічних механізмів підтримки.

Пріоритетним напрямом підвищення ефективності водокористування у водогосподарсько-меліоративному комплексі є вдосконалення експлуатації гідромеліоративних систем та управління цим процесом завдяки створенню нових організаційних форм управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Солодуха М.В.* Продовольственная безопасность как фактор устойчивого развития экономики / М.В. Солодуха // Новая экономика. — 2011. — № 2. — С. 52–58.
2. Роль і значення водних ресурсів в агропромисловому виробництві: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://studopedia.com.ua>
3. Сільське господарство України: Статистичний збірник, 2012 рік / за ред. Н.С. Власенко. — К.: Державна служба статистики України, 2013. — 392 с.
4. Рослиництво України: Статистичний збірник, 2012 рік / за ред. Н.С. Власенко. — К.: Державна служба статистики України, 2013. — 180 с.
5. *Ігнатюк І.З.* Основні напрями оптимізації водокористування в сільськогосподарській галузі / І.З. Гнатюк // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування: зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 4 (56). — С. 99–104. — (Серія «Економіка»).
6. *Григоров М.С.* Водосберегающие технологии выращивания сельскохозяйственных культур / М.С. Григоров. — Волгоград: ВГСХА, 2001. — 170 с.
7. *Хвесик М.А.* Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. — К.: Кондор, 2007. — 480 с.

УДК 338.439.22 : 504.064.3 : 574

НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНСАЛТИНГУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

О.І. Орел
аспірантка

Житомирський національний агроекологічний університет

Охарактеризовано сутність поняття «екологічний консалтинг». Виділено основні напрями екологічного консалтингу в сільській місцевості. Подано можливі моделі організації екологічного консалтингу для суб'єктів господарювання в сільській місцевості.

Ключові слова: *екологічний консалтинг, сільський зелений туризм, флористика, споживачі екологічних послуг, сільська місцевість.*

Різноманіття та багатогранність екологічних послуг дає можливість вирішувати численні екологічні проблеми. Популяризація та поширення ринку екологічних послуг відзначається в країнах з високим та середнім рівнем розвитку економіки. Так, на вітчизняному ринку перехід екологічних послуг від ста-

тису теоретичного до практичного, зокрема в сільській місцевості, також можливий та може мати стратегічний характер. Проте подібна трансформація може тривати певний час, адже існує низка труднощів та проблем, насамперед, інформаційних. Виникає необхідність у впровадженні екологічного консалтингу для